

Andrzej S. Dyszak
Bachorce – Bydgoszcz

DIALEKTYZMY WIELKOPOLSKIE W MOWIE MIESZKAŃCÓW BYDGOSZCZY

Źródłem dialektyzmów, będących przedmiotem niniejszego artykułu, jest powieść Jerzego Sulimy-Kamińskiego pt. *Most Królowej Jadwigi*. Jej autor – rodowity bydgoszczanin – przez pryzmat wydarzeń na tytułowym moście (stanowiącym motyw przewodni książki) opowiada o swoim rodzinnym mieście w trzech okresach dziejowych, którym odpowiadają trzy kolejne tomy powieści: 1. przedstawia lata trzydzieste, 2. – okupację hitlerowską, a 3. obejmuje lata 1945–1956. Każdy z nich (w końcowej części) zawiera słownik wyrażen uznanych przez autora za „gwarowe”: w tomie 1. jest ich 140, w tomie 2. – kolejnych 208, w tomie 3. – następnych 54, co stanowi razem 402 wyrażenia charakterystyczne dla mowy mieszkańców Bydgoszczy, wśród których wyraźnie widoczne są liczne germanizmy oraz **słownictwo typowo wielkopolskie**.

Proponowany w tym artykule opis mowy mieszkańców Bydgoszczy (ograniczony do wskazania w niej przede wszystkim dialektyzmów wielkopolskich) nie jest więc opisem żywej mowy bydgoszczan. Polem badawczym bowiem stał się język, którym posługują się narrator i bohaterowie utworu literackiego. Ale jak powiedział Kazimierz Nitsch – odpowiadając na postawione samemu sobie pytanie o źródło języka pisarzy: *...skąd autor ten język bierze?* (Nitsch 1954: 7) – *Od swego najbliższego otoczenia nawet dość wybitny człowiek słabo odbija...* (tamże). Artykuł ten stanowi zatem tylko przyczynek do szerszych badań nad odmianą polszczyzny, jaką reprezentuje nie opisana dotychczas gwara miejska Bydgoszczy¹ – nie mniej ciekawa niż opra-

¹ Zapamiętane z dzieciństwa przykłady słownictwa tej gwary przedstawia obrazowo Włodzimierz Moch w swojej gawędzie *Moja ojczyzna-polszczyzna* (zob. Porad-

cowane już gwary miejskie największych polskich miast (Warszawy, Krakowa, Poznania)².

*Aby dobrze zrozumieć tę powieść – pisze autor *Mostu Królowej Jadwigi* – i odczuć jej obyczajowe, językowe i psychologiczne podłoże, trzeba – sądzę – znać historię tego regionu* (Sulima-Kamiński 1988: 5, podkreślenie – A.S.D.). Przypomnieć więc należy, że do stycznia 1920 roku Bydgoszcz była w rękach niemieckich (pruskich). Niemcy stanowili wówczas 80% mieszkańców miasta. Ale nie wszyscy oni odeszli z chwilą pojawienia się polskiej administracji. Wiele rodzin niemieckich pozostało także w swoim rodzinnym mieście po II wojnie światowej, stąd też немало w polszczyźnie bydgoszczan również germanizmów³. Natomiast wpływ dialektu wielkopolskiego na mowę mieszkańców Bydgoszczy wynika niewątpliwie z faktu, że miasto to leży nie na granicy regionów (Pomorza i Kujaw) – jak się powszechnie uważa⁴ – ale na terenie Kujaw, sięgających na północy

nik 2000: 13–15). Z kolei Anna Krawczyk-Tyrpa dokonała semantycznej klasyfikacji (ze względu na odniesienie do różnych sfer życia codziennego) słownictwa, które zaskoczyło ją jako rodowitą krakowiankę po przeprowadzce do Bydgoszczy w żywej mowie mieszkańców tego miasta (zob. Krawczyk-Tyrpa 2001). Natomiast próbą szerszej charakterystyki wyrażen umieszczonych przez Sulimę-Kamińskiego w słowniczkach kończących kolejne tomy jego wymienionej wyżej powieści są moje dwa inne artykuły (zob. Dyszak 2001 i Dyszak 2002). Problemem do zbadania pozostaje jednakże ustalenie, które z tych wyrażen znane są współczesnym bydgoszczanom (które są nadal używane, a które należą być może już tylko do słownika biernego).

² Jako przykład interesującego materiału leksykalnego można w tym miejscu przywołać zaczerpniętą również z *Mostu Królowej Jadwigi* swoistą antroponiamię obecną w mowie mieszkańców Bydgoszczy, a odnoszącą się do nich samych: *żywiol napływowy* – jak pisze Sulima-Kamiński – zwany jest tutaj pogardliwie *antkami, bosome antkami, Kongresiakami, Galicjokami* lub *galileją*, z kolei Pomorzacy (tu autor powiela stereotyp bydgoszczanina jako mieszkańca Pomorza, a nie Wielkopolski!) nazywani są przez nich *Krzyżakami* (...) (por. Sulima-Kamiński 1988a: 6).

³ Halina Kurkowska pisze o istnieniu zauważalnego związku regionalizmów z dziejami poszczególnych regionów (zob. Kultura 1973: 50). Wydaje się, że taki sam związek cechuje dialektyzmy miejskie, które uznają za odmianę wyrażen regionalnych, choć stanowiska w tej kwestii są podzielone. Marian Kucala dokonuje wyraźnego rozróżnienia: „Regionalizmy językowe to cechy występujące w części terytorium Polski w języku ogólnym, z poprawnościowego punktu widzenia akceptowalne. Dialektyzmy to cechy gwar wiejskich, częściowo i miejskich, w języku ogólnym, literackim nieakceptowalne” (Kucala 1994: 4). Z kolei Kwiryna Handke włącza gwary miejskie w zakres pojęcia „regionalne odmiany polszczyzny ogólnej” (zob. Handke 1993: 204).

⁴ Takie widzenie Bydgoszczy i regionu, którego jest stolicą, znalazło swoje odbicie w nazwie województwa: *kujawsko-pomorskie*.

Bydgoszczy aż za Koronowo, a Kujawy są częścią szeroko rozumianej Wielkopolski⁵. Potwierdza się w ten sposób sąd Józefa Trypućki, iż regionalizmy *mogą mieć swe źródło w języku polskim, jako rezultat wewnętrznego rozwoju pewnego dialektu lub odłamu języka, mogą też być przejęte z języków ościennych na skutek mieszanego charakteru języka pewnego terenu* (Trypućko 1957: 270).

Podobne uwarunkowania historyczno-geograficzne ukształtowały mowę mieszkańców Poznania – stolicy Wielkopolski⁶, dlatego też zawartość wspomnianych słowniczków ułożonych przez Sulimę-Kamińskiego, którą poddałem szczegółowej analizie, porównałem z wyrażeniami zebranymi w *Słowniku gwary miejskiej Poznania* (SGMP 1999)⁷. Z tego też właśnie słownika zaczerpnąłem informacje o pochodzeniu dialektyzmów, wyróżniając w tym zakresie dwie podstawowe grupy wyrażeń⁸:

I. Wyrażenia o podłożu czysto dialektalnym — *regionalizmy leksykalne (...), których brak we współczesnej polszczyźnie ogólnej, a które funkcjonują (lub w przeszłości funkcjonowały) w dialektach i gwarach ludowych, zaś w danym regionie są powszechnie znane* (Piotrowicz 1991a: 22).

II. Wyrażenia o podłożu dialektalno-kontaktowym – regionalizmy, które należą zarówno do dialektu wielkopolskiego, jak i do wyrazów zapożyczonych z języka niemieckiego⁹.

⁵ Zgodnie ze schematycznym podziałem Polski na dialekty Bydgoszcz leży niemalże w centrum obszaru, na którym występuje dialekt wielkopolski (zob. EJP 1992: 413).

⁶ Bydgoszcz – drugie co do wielkości, po Poznaniu, miasto Wielkopolski – *cierpiała na kompleks Poznania, ciążyła doń administracyjnie i duchowo* (Sulima-Kamiński 1988a: 6).

⁷ Wspólnota gwar miejskich Bydgoszczy i Poznania jest bezsporna i sięga odległych czasów. Dla przykładu można przywołać związaną z tymi miastami postać XVI-wiecznego słownikarza Bartłomieja z Bydgoszczy, który urodził się i spędził większość życia w grodzie nad Brdą, ale też przez dłuższy czas przebywał w Poznaniu. Mimo to jego polszczyznę charakteryzują jednolite cechy, wskazujące na jej przynależność do północnego obszaru językowego, co wykazała bliższa analiza słownictwa zawartego w obu słownikach sławnego bydgoszczanina (Bartłomiej 1977: 65, 71).

⁸ Klasyfikacja ta oparta jest na kryteriach zastosowanych wcześniej przez Annę Piotrowicz w odniesieniu do słownictwa regionalnego w twórczości prozaików poznańskich (zob. Piotrowicz 1991a: 22–26).

⁹ O krzyżowaniu się kryteriów wyodrębniania regionalizmów (w tym wypadku: dialektalnego i kontaktowego), zob. Piotrowicz 1991a: 25.

Warto w tym miejscu bardziej szczegółowo scharakteryzować usytuowanie językowe Bydgoszczy. Miasto to bowiem otoczone jest swoistym „gwar wianyszkim”¹⁰. Oprócz gwar kujawskich, obejmujących przede wszystkim tereny położone na południowy wschód od Bydgoszczy¹¹, i wężiej rozumianego (właściwego) dialektu wielkopolskiego, sąsiadującego z miastem od południowego zachodu (gwary wielkopolskie), tworzą go: gwara pałucka na południu, gwary krajniackie, borowiackie, kociewskie, rozciągające się na zachód i północ od wspomnianego wyżej Koronowa, oraz gwary chełmińsko-dobrzyńskie na wschodzie.

W pierwszej z wymienionych wyżej grup wyrażeń osobno przedstawiam te spośród nich, które mają swoje źródło wyłącznie w wąsko rozumianym dialekcie wielkopolskim (bez Kujaw, Kociewia, Krajny, Borów Tucholskich oraz ziemi chełmińsko-dobrzyńskiej), i osobno te, które można odnaleźć także w leksyce innych dialektów i gwar polskich¹². Oto ostatecznie wyróżnione trzy grupy dialektyzmów wielkopolskich w mowie mieszkańców Bydgoszczy:

Ia. Wyrażenia o rodowodzie wielkopolskim:

bombka ‘porcja wódki (1/8 l)’,
febra (w SGMP 1999 także *fybra*, *frybra*) ‘gorączka’,
giskanka ‘konewka ogrodowa’,
glajda ‘niechlujna, nieporządna kobieta//dziewczyna’,
laba (w SGMP 1999 *labija*) ‘uczta, przyjemność’,
paterak (w SGMP 1999 także *paterok*, *patyrok*) ‘brakorób’;

Ib. Wyrażenia charakterystyczne dla Wielkopolski (lub jej części) oraz dla innych obszarów (wymienionych niżej w nawiasach):

¹⁰ Określenie to zaczerpnąłem z tytułu odczytu Marii Pająkowskiej, zorganizowanego przez Oddział Bydgoski Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego przy współudziale Miejskiego Ośrodka Kultury w Bydgoszczy, a wygłoszonego w bydgoskiej kawiarni „Węgliszek” w 1996 r. Forma *wianyszek* jest dialektyzmem z charakterystycznym dla gwar położonych na południe od Bydgoszczy formantem *-yszek* (na północy regionu, podobnie jak w języku ogólnopolskim, jego odpowiednik ma postać *-uszek*).

¹¹ W nazwach licznych miejscowości leżących na tym terenie pojawia się przymiotnik *kujawski*, por. np.: *Solec Kujawski*, *Złotniki Kujawskie*, *Aleksandrów Kujawski*, *Brześć Kujawski*, *Izbica Kujawska*, *Lubień Kujawski*.

¹² Informacje o lokalizacji dialektyzmu pochodzą tylko ze *Słownika gwar polskich*, pod red. M. Karasia i J. Reichana (t. 1–4, Wrocław–Kraków 1982–1994) oraz z kartoteki tegoż słownika (podaje je na podstawie SGMP 1999).

- bamber* ‘chłop’ (Śląsk, Kujawy, Kociewie, Kaszuby),
blirwa (w SGMP 1999 *blerwa*, *blyrwa*) ‘ prostytutka ’ (Kujawy, Kociewie, ziemia chełmińska, Lubawskie, Ostródzkie),
brawędzić (w SGMP 1999 także *brawyndzić*) ‘marudzić, głądzić’ (Krajna, ziemia chełmińska, Kociewie, Kaszuby),
cwetr (w SGMP 1999 także *cweter*, *cwyter*, *cwytr*) ‘sweter’ (Wielkopolska, Śląsk, Żywieckie, Kieleckie, Nowosądeckie, Lubawskie),
cwyterek (w SGMP 1999 także *cwetererek*) ‘sweterek’ (Żywieckie),
deczka ‘serwetka, obrusik’ (Śląsk, Kociewie, Mazury, Warmia),
gapa ‘wrona’ (Kaszuby, Małopolska),
glubka (w SGMP 1999 także *glupka*) ‘gatunek śliwki’ (ziemia dobrzyńska),
gzub ‘dziecko’ (Krajna, Kaszuby, Kociewie, Sztumskie, Malborskie, ziemia dobrzyńska, Żywieckie),
jadalka ‘jadalnia’ (Śląsk),
kachłowy ‘kaflowy’ (ziemia chełmińsko-dobrzyńska, Kurpie, Suwalskie),
kielce ‘kły, zęby’ (Wieluńskie, Małopolska),
kropusy ‘wojskowe buty z cholewami’ (Kujawy, Krajna, Bory Tucholskie, ziemia dobrzyńska),
luj ‘chuligan, łobuz’ (Kociewie, Sztumskie, Lubawskie, ziemia dobrzyńska),
luntrus (w SGMP 1999 także *luńtrus*) ‘nicpoń’ (Kociewie, Malborskie),
mauszel ‘rodzaj gry w karty’ (Sztumskie),
mączka (w SGMP 1999 także *mónczka*) ‘krochmal’ (Śląsk, ziemia chełmińsko-dobrzyńska, Sztumskie),
młodzie ‘drożdże’ (Kaszuby),
modre ‘środek chemiczny stosowany do płukania bielizny’ (Śląsk),
mudzić ‘marudzić’¹³ (Pomorze),
ostawić (w sztychu) ‘zawieść (czyjeś nadzieje)’ (cała Polska),
posowa (w SGMP 1999 także *posoba*) ‘sufit’ (Krajna, Pomorze, Kujawy, Sieradzkie),
rydelek ‘daszek u czapki’ (Krajna, Kujawy, Sieradzkie, Łęczyckie, Mazowsze, ziemia dobrzyńsko-chełmińska, Warmia, Kociewie),
skład ‘sklep’ (Śląsk, Małopolska),

¹³ W SGMP 1999 podaje się inne znaczenie tego wyrażenia: ‘zabierać czas’.

skrzeczki/skrzyczki (w SGMP 1999 tylko *skrzyczki*) ‘skwarki’ (Mazowsze),
smary ‘chłosta’ (Śląsk),
sypialka ‘sypialnia’ (Śląsk, Podlasie, ziemia dobrzyńska, Kociewie),
szkita (w SGMP 1999 także *szkieta*, *szkiyta*) ‘noga’ (ziemia chełmińsko-dobrzyńska),
szmania ‘człowiek leworęki’ (Krajna, ziemia dobrzyńska, Mazowsze),
szpilorek (w SGMP 1999 także *špilorek*) ‘przebijak’ (Małopolska, Mazowsze),
węborek (w SGMP 1999 także *wemborek*, *wymborek*) ‘wiadro’ (Krajna, Kaszuby, Warmia, Mazowsze, Małopolska, Wieluńskie, Śląsk),
wuja ‘wuj’¹⁴ (Kujawy, Kaszuby, Sieradzkie, Wieluńskie, Małopolska),
wycug ‘dożywocie, łaskawy chleb’ (Śląsk, Małopolska);

II. Germanizmy będące jednocześnie wyrażeniami charakterystycznymi dla Wielkopolski (albo jej części) i (ewentualnie) dla innych obszarów (wymienionych niżej w nawiasach):

ancug ‘garnitur’, niem.: *der Anzug* (Śląsk, Małopolska, Pomorze, Warmia, Mazury),
antrejka ‘przedpokój’, niem.: *das Entree* (Śląsk),
bana ‘pociąg’, niem.: *die Bahn* (Śląsk, Pomorze),
deka ‘koc, narzuta’ niem.: *die Decke* (Kujawy, ziemia dobrzyńska, Kociewie, Kaszuby, Warmia, Mazury, Śląsk, Małopolska),
dycht ‘całkiem, zupełnie, dokładnie’, niem.: *dicht* (Kujawy, Pomorze, Warmia, Śląsk, Łęczyckie, Kieleckie),
eintopf (w SGMP 1999 także *ajntopf*, *ajntopf*, *ańtop*, *ańtopf*) ‘danie jednogarnkowe’, niem.: *der Eintopf* (Śląsk),
faksy ‘zarty, dowcipy, figle’, niem.: *die Faxe* (Złotowskie, Tczewskie),
frechowny ‘bezczelny’, niem.: *frech* (Śląsk, Kociewie),
funt ‘pół kilograma’, niem.: *das Pfund* (Śląsk, Małopolska, Mazowsze, Kaszuby),
furt ‘ciagle’, niem.: *fort* (Śląsk, Małopolska),
futer ‘pasza’, niem.: *das Futter* (Śląsk, Małopolska, Warmia, Mazury, Kaszuby),
gnyk ‘kark’, niem.: *das Genick* (Śląsk, Kaszuby),

¹⁴ Istota tego dialektyzmu ma charakter fleksyjny, a nie leksykalny – rzeczownik ten bowiem występuje w języku ogólnym, ale z końcówką zerową: *wuj*.

- halbka* ‘pół litra’¹⁵, niem.: *halb*,
heklować ‘szydełkować’, niem.: *häkeln* (Śląsk, Pomorze, Kaszuby),
jaczka ‘kaftanik’, niem.: *die Jacke*,
jupa ‘kurtka’, niem.: *die Joppe* (Śląsk, Wieluńskie, Małopolska, Kaszuby),
kanka ‘blaszany dzbanek’, niem.: *die Kanne* (Małopolska, Mazowsze),
kasta ‘skrzynia’, niem.: *der Kasten* (Małopolska, Kaszuby),
kipa ‘niedopałek papierosa’, niem.: *die Kippe*,
kista ‘skrzynia’, niem.: *die Kiste* (Śląsk, Kociewie, Warmia),
klumpy ‘drewniane chodaki’, niem.: *die Klumpen* (Mazowsze, ziemia chełmińsko-dobrzyńska, Kociewie, Warmia, Pomorze Gdańskie, Kaszuby),
kolona (w SGMP 1999 także *koluna*) ‘grupa robocza’ niem.: *die Kolonne* (ziemia dobzyńska, Śląsk),
kuczer (w SGMP 1999 także *kucier*) ‘woźnica’, niem.: *der Kutscher* (Sieradzkie, Wieluńskie, Górny Śląsk, Małopolska, Kaszuby, Kociewie, ziemia chełmińsko-dobrzyńska, Mazowsze, Podlasie),
kundal/kuńda (w SGMP 1999 tylko *kunda*) ‘cwaniak’, niem.: *der Kunde*,
laczki ‘domowe pantofle’, niem.: *der Latsch* (Kujawy, Kaszuby, Kociewie, ziemia chełmińsko-dobrzyńska, Małopolska, Śląsk),
leberka ‘kiszka wątrobianą’, niem.: *die Leberwurst* (Śląsk, Małopolska, Kaszuby, Kociewie, Warmia, Mazury),
macoszka ‘bratek’, niem.: *Stiefmütterchen* (Śląsk Cieszyński, ziemia chełmińsko-dobrzyńska, Pomorze Gdańskie, Kaszuby),
nudle ‘makaron’, niem.: *die Nudel* (Śląsk, Kaszuby, Malborskie, Warmia),
obsorgować (w SGMP 1999 *obzorgować*) ‘postarać się o coś’, niem.: *sorgen* (ziemia chełmińska, Sztumskie, Mazury, Warmia),
plindz (w SGMP 1999 także *plyndz*, *plendz*) ‘placek ziemniaczany’, niem.: *die Plinse* (Warmia, Mazury),
rychtyg (w SGMP 1999 także *rychtyk*, *richtig*, *rychtyś*) ‘prawda, racja’, niem.: *richtig* (Kujawy, Kaszuby, Kociewie, Warmia, Małopolska, Śląsk),

¹⁵ W SGMP 1999 podaje się inne znaczenie tego wyrażenia: ‘pół papierosa’.

- ryczka* ‘niski drewniany stołek’, niem.: *die Ritsche* (Śląsk, Sieradzkie, Małopolska),
- szlajfka* (w SGMP 1999 także *szlafka*) ‘kokarda’, niem.: *die Schleife* (Kaszuby, ziemia dobrzyńska, Śląsk),
- szneka* (z *glancem*) ‘drożdżówka (z lukrem)’, niem.: *die Schnecke (der Glanz)* (Sztumskie),
- sznupa* ‘obelżywie o twarzy’, niem.: *die Schnuppe* (Śląsk),
- sznytki* ‘kanapki’ zdrobnienie od *sznytka*, niem.: *die Schnitte* (Małopolska),
- szparować* ‘oszczędzać, ciuć’, niem.: *sparen* (Kaszuby, Sztumskie, Ostródzkie, ziemia dobrzyńska, Małopolska, Śląsk),
- sztrumel* (w SGMP 1999 także *sztumel*) ‘niedopatek papierosa’, niem.: *der Stummel* (Śląsk, Kaszuby, Sztumskie),
- sztrykować* (w SGMP 1999 także *strykować*) ‘robić na drutach’, niem.: *stricken* (Śląsk, ziemia dobrzyńska, Warmia),
- sztula* ‘pajda chleba’, niem.: *die Stulle* (Kociewie),
- szwamka* ‘gąbka’, niem.: *der Schwamm*,
- szwung* ‘rozmach’, niem.: *der Schwung* (Śląsk, ziemia dobrzyńska, Kaszuby),
- szypa* (w SGMP 1999 także *sipa*) ‘łopata’ niem.: *die Schippe* (Śląsk, Małopolska, Mazowsze, ziemia chełmińsko-dobrzyńska, Warmia, Lubawskie, Sztumskie, Kociewie, Kaszuby),
- śrubsztok* (w SGMP 1999 *śrubsztak*) ‘imadło’, niem.: *der Schraubstock* (Śląsk, Małopolska, Mazowsze, ziemia chełmińsko-dobrzyńska, Sztumskie, Wileńszczyzna),
- świętojanka* (w SGMP 1999 także *świytojanka*) ‘porzeczką’, niem.: *die Johannisbeere* (Śląsk, Krajna, Bory Tucholskie, Kaszuby, Kociewie, Warmia, Mazury, Lubawskie, ziemia dobrzyńska),
- westka* ‘kamizelka’, niem.: *die Weste* (Krajna, Kaszuby, Kociewie, Malborskie, Sztumskie, Warmia, ziemia dobrzyńska, Mazowsze, Małopolska, Sieradzkie, Śląsk Opolski),
- zalzajer* (w SGMP 1999 także *zajzajer*) ‘kwas solny’, niem.: *die Salzsäure* (Łęczycyckie).

Na osobną uwagę zasługują te wyrażenia, które nie są dialektyzmami wielkopolskimi w wąskim jego rozumieniu. Można wśród nich wyróżnić dwie kolejne grupy wyrażen (z podgrupami wyróżnionymi ze względu na pochodzenie):

1. Wyrażenia, które nie będąc dialektyzmami wielkopolskimi w wąskim jego rozumieniu, należą do gwar objętych szeroko rozumianym dialektem wielkopolskim:

1.1. o podłożu czysto dialektalnym:

flejowatość 'niechlujność' (ziemia chełmińska),

kolonialka 'sklep spożywczy' (ziemia chełmińsko-dobrzyńska),

snuki 'przeplatane ścięgi z nici' (Krajna),

1.2. o podłożu dialektalno-kontaktowym:

gruszka 'żarówka' niem.: *die Birne* (ziemia dobrzyńska),

knobloszka (w SGMP 1999 także *knobloszek*) 'kielbasa czosnkowa',

niem.: *der Knoblauch* (ziemia chełmińsko-dobrzyńska),

sztifle (w SGMP 1999 także *sztycle*) 'buty z wysokimi cholewami',

niem.: *der Stiefel* (Kociewie);

2. Wyrażenia, które nie będąc dialektyzmami wielkopolskimi w wąskim jego rozumieniu, należą do gwar objętych szeroko rozumianym dialektem wielkopolskim oraz do gwar spoza tego dialektu (wszystkie o podłożu dialektalno-kontaktowym):

szpanga 'klamerka, zapinka'¹⁶, niem.: *die Spange* (Śląsk, ziemia dobrzyńska, Sztumskie),

szruber (w SGMP 1999 także *szrober*, *śruber*, *śruper*) 'szczotka ryżowa', niem.: *der Schubber* (ziemia dobrzyńska, Sztumskie),

topek 'garnuszek, kubek'¹⁷, niem.: *der Topf* (Śląsk, ziemia dobrzyńska, Malborskie, Kociewie),

wyc (w SGMP 1999 także *witz*, *wic*) 'kawał, dowcip', niem.: *der Witz* (Śląsk, Rzeszowszczyzna, ziemia dobrzyńska, Kociewie, Kaszuby).

Fakt, iż większość przytoczonych dialektyzmów należy nie tylko do wężiej rozumianego dialektu wielkopolskiego (mamy tu bowiem także dialektyzmy kujawskie, krajeńskie, kociewskie, chełmińskie, dobrzyńskie), potwierdza słuszność spostrzeżenia Haliny Kurkowskiej, że *regionalizmy stanowią często nawiązania do otaczających dane środowisko miejskie gwar* (Kultura 1973: 50). Należy wszakże spostrzeżenie to uzupełnić, bowiem gwara miejska Bydgoszczy (podobnie jak i gwara poznańska) nawiązuje w swojej warstwie leksykalnej także do gwar i dialektów, które nie sąsiadują z nią bezpośrednio,

¹⁶ W SGMP 1999 podaje się inne znaczenie tego wyrażenia: 'wsuwka, spinka do włosów'.

¹⁷ W SGMP 1999 podaje się inne znaczenie tego wyrażenia: 'nocnik'.

a nawet są znacznie oddalone (jak na przykład gwary warmińskie czy dialekt śląski)¹⁸. W kontekście tego stwierdzenia można wyróżnić jeszcze jedną grupę dialektyzmów występujących w mowie bydgoszczan. Są to zatem wyrażenia całkowicie spoza dialektu wielkopolskiego (zarówno w wąskim, jak i w szerokim jego rozumieniu):

1) albo o podłożu dialektalno-kontaktowym:

blaza ‘pęcherz’, niem.: *die Blase* (Mazury, Słowińszczyzna),
drykować się ‘uchylać się od czegoś’, niem.: *sich drücken* (Pomorze),
fana ‘chorągiew, sztandar’, niem.: *die Fahne* (Śląsk, Małopolska, Mazury, Warmia, Kaszuby),
hamstrować ‘gromadzić zapasy’, niem.: *hamstern* (Śląsk),
knara ‘karabin’, niem.: *die Knarre* (Śląsk),
knyf ‘sposób na coś, fortel’, niem.: *der Kniff* (Kaszuby),
launa ‘nastrój, humor’, niem.: *die Laune* (Śląsk),
rolwaga ‘wóz konny’ lub ‘platforma ciężarowa’, niem.: *der Rollwagen* (Śląsk);

2) albo tylko o podłożu dialektalnym:

miech ‘worek’ (Śląsk, Małopolska, Mazowsze, Warmia, Pomorze).

Porównanie przedstawionej warstwy leksykalnej gwar miejskich Bydgoszczy i Poznania pozwala zauważyć drobne – choć nieliczne – różnice między wspólnymi obu gwarom wyrażeniami, przede wszystkim o charakterze fonetycznym. Są to oboczności jakościowe – zarówno samogłoskowe, por.: bydgoskie *blirwa* – poznańskie *blerwallblyrwa* (*i:el/y*), bydgoskie *skrzeczki* – poznańskie *skrzyczki* (*e:y*), jak i spółgłoskowe, por.: bydgoskie *kuńda* – poznańskie *kunda* (*ń:n*), bydgoskie *obsorgować* – poznańskie *obzorgować* (*s:z*), i ilościowe, por.: bydgoskie *laba* – poznańskie *labija* ($\emptyset:ij$).

I na zakończenie wyniki jeszcze jednej obserwacji, zainspirowanej następującymi słowami Kazimierza Nitscha: *Co się tyczy związku języka kulturalnego z dialektami ludowymi, uwydatni się on przede wszystkim w wyrazach oznaczających przedmioty z zakresu nie tyle – rzecz godna uwagi – przyrody, ile zwłaszcza gospodarstwa* (Nitsch 1955: 209). Wśród wyekscerpowanych ze słowniczków Jerzego Suli-

¹⁸ W leksykalnych odrębnościach mowy miejskiej, mających swój podkład gwary, A. Zaręba upatruje naturalny pomost między polszczyzną literacką a gwarami, które traktuje jako bogate i żywe źródło dla języka literackiego (por. Zaręba 1973: 258).

my-Kamińskiego ponad stu dialektyzmów blisko połowa z nich to wyrażenia oznaczające m.in. przedmioty codziennego użytku (*deczka, deka, giskanka, gruszka, kanka, miech, szlajfka, szpilorek, szruber, szwamka, szypa, śrubosztok, topek, węborek*), różnego rodzaju sprzęty (*kasta, kista, ryczka*), pomieszczenia (*antrejka, jadalka, sypialka*) lub ich elementy (*posowa*), artykuły żywnościowe i codzienne potrawy (*eintopf, knobloszka, leberka, plindz, szneka, sznytki, sztula*), różnego rodzaju środki i półprodukty używane w gospodarstwie domowym (*mączka, młódzie, modre, zalzajer*), elementy codziennego ubioru (*cwetr, cwyterek, jaczka, jupa, klumpy, laczki*). Tylko cztery dialektyzmy odnoszą się do przyrody: *gapa, głubka, macoszka, świętojanka*.

WYKAZ SKRÓTÓW PRAC CYTOWANYCH I UŻYTECZNYCH

- Bartłomiej 1977 – Kwilecka I., Popowska-Taborska H., *Bartłomiej z Bydgoszczy leksykograf polski pierwszej połowy XVI w.*, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Dyszak 2001 – Dyszak A. S., *Słownictwo gwary miejskiej mieszkańców Bydgoszczy*, „Języku Polskim” LXXXII, z. 2, s. 100–104.
- Dyszak 2002 – Dyszak A. S., *Germanizmy w mowie mieszkańców Bydgoszczy*, w: *Polszczyzna bydgoszczan. Historia i współczesność*, pod red. M. Święcickiej (w druku).
- EJP 1992 – *Encyklopedia języka polskiego*, pod red. S. Urbańczyka, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Handke 1993 – Handke K., *Terytorialne odmiany polszczyzny*, w: *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2. *Współczesny język polski*, pod red. J. Bartmińskiego, Wrocław.
- Krawczyk-Tyrpa 2001 – Krawczyk-Tyrpa A., *Bydgoska mowa w krakowskich uszach*, w: *Roczniki Humanistyczne Towarzystwa Naukowego KUL* (przygotowywany do druku).
- Kucała 1994 – Kucała M., *Twoja mowa cię zdradza. Regionalizmy i dialektyzmy języka polskiego*, Kraków.
- Kultura 1973 – Buttler D., Kurkowska H., Satkiewicz H., *Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności gramatycznej*, Warszawa.
- Mowa 1986 – Gruchmanowa M., Witaszek-Samborska M., Żak-Święcicka M., *Mowa mieszkańców Poznania*, Poznań.

- Nitsch 1954 – Nitsch K., *Z zagadnień języka Mickiewicza*, „Język Polski” 1934, z. 19; przedruk w: K. Nitsch, *Wybór pism polonistycznych*, t. 1, Ossolineum, Wrocław.
- Nitsch 1955 – Nitsch K., *Odrębności słownikowe Poznania, Krakowa, Warszawy*, „Język Polski” 1914, z. 2; przedruk w: K. Nitsch, *Wybór pism polonistycznych*, t. 2, Ossolineum, Wrocław–Kraków.
- Piotrowicz 1991a – Piotrowicz A., *Typy regionalizmów leksykalnych*, Poznań.
- Piotrowicz 1991b – Piotrowicz A., *Wielkopolskie słownictwo regionalne w prozie współczesnych pisarzy poznańskich (rzeczowniki)*, Poznań.
- Poradnik 2000 – Sawaniewska-Mochowa Z., Moch W., *Poradnik Językowy. Polskie gadanie*, Wrocław.
- SGMP 1999 – *Słownik gwary miejskiej Poznania*, pod red. M. Gruchmanowej i B. Walczaka, Warszawa–Poznań.
- Sulima-Kamiński 1986 – Sulima-Kamiński J., *Most Królowej Jadwigi*, t. 2, Bydgoszcz.
- Sulima-Kamiński 1988a – Sulima-Kamiński J., *Most Królowej Jadwigi*, t. 1, Bydgoszcz.
- Sulima-Kamiński 1988b – Sulima-Kamiński J., *Most Królowej Jadwigi*, t. 3, Bydgoszcz.
- Trypućko 1957 – Trypućko J., *Język Władysława Syrokomli (Ludwika Kondratowicza). Przyczynek do dziejów polskiego języka literackiego w wieku XIX*, t. 2, Uppsala.
- Zaręba 1973 – Zaręba A., *Ze zjawisk współczesnego języka polskiego. Administracja a prowincjonalizmy*, „Język Polski” 1973, z. 53.